
HIERONYMUS

D. Morten Luther

födt i Eisleben den 10 Novbr. 1483
begÿndte Reformationen den 31 Octbr. 1517
döde i Eisleben den 18 Febr. 1546

Efter Lucas Cranachs Original Malerie 1534

Dr. Morten Luthers
Levnet
og
Reformationens Begyndelse

af

G. G. Bredow,

tilligemed

en kort Udsigt over den danske
Reformationshistorie

af

J. Kragh Høst.

Med Dr. Luthers Portræt.

Kjøbenhavn.
Forlagt af Hofboghandler J. H. Schubothe
1817.

Forerindring.

For at ledsage et Kobber af Luther fandt Forlæggeren, Hr. Schubothe, det passende, at lade aftrykke det Afsnit om Luthers Levnet og Reformasionens Begyndelse, der forekommer i Mærkværdige Begivenheder af Verdenshistorien, ved Bredow, som efter fjerde Oplag er oversat af Hr. Kofod, og vistnok værdig at være, hvad den af den forevigede Forfatter bestemtes til, en Læsebog for alle Stænder.

Forerindring.

For at ledsage et Kobber af Luther fandt Forlæggeren, Hr. Schubothe, det passende, at lade aftrykke det Afsnit om Luthers Levnet og Reformasionens Begyndelse, der forekonmer i Mærkværdige Begivenheder af Verdenshistorien, ved Bredow, som efter fjerde Oplag er oversat af Hr. Kofod, og vistnok værdig at være, hvad den af den forevigede Forfatter bestemtes til, en Læsebog for alle Stænder.

D. Morten Luther
födt i Eisleben den 10 Novbr 1483
begyndte Reformationen den 31 Octbr 1517
döde i Eisleben den 18 Febr 1546

Efter Lucas Cranachs Original Malerie 1534

Dr. Morten Luthers Levnet

og

Reformationens Begyndelse

af

G. G. Bredow,

tilligemed

en kort Udsigt over den danske Reformationshistorie

af

J. Kragh Høst.

Med Dr. Luthers Portræt.

Kjøbenhavn.
Forlagt af Hofboghandler J. H. Schubothe.
1817.

Forerindring.

For at ledsage et Kobber af Luther fandt Forlæggeren, Hr. Schubothe, det passende, at lade aftrykke det Afsnit om Luthers Levnet og Reformasionens Begyndelse, der forekommer i Mærkværdige Begivenheder af Verdenshistorien, ved Bredow, som efter fjerde Oplag er oversat af Hr. Kofod, og vistnok værdig at være, hvad den af den forevigede Forfatter bestemtes til, en Læsebog for alle Stænder.

Tillige anmodede Hr. Schubothe, med Hensyn paa den forestaaende Reformasionsfest, mig om, at tilføie en kort Udsigt over den danske Reformasionshistorie. Hvo der vil have nærmere Kundskab, henvises til Münters klassiske Værk: Den danske Reformasionshistorie, som jeg tildeels har lagt til Grund.

J. Kragh Høst.

Luther.

Hans Luther, en fattig, ærlig Bjergmand i en thyringsk Landsbye Möre, mellem Eisenach og Salzungen, reiste i November 1483 til et Marked i Eisleben. Her fødtes ham uforventet om Aftenen Kl. 11 den 10 November en Søn, som han den følgende Dag lod holde over Daaben *) og kalde Martin, fordi det netop var Mortensdag. Efter nogen Tid drog Faderen fra Möre til Mansfeld, hvor han tidlig sendte sin Søn Martin i Skole og bar ham endog i Begyndelsen i Skolen paa Armene. Men Fader og Lærer behandlede Drengen saa strengt, at han antog et yderst frygtsomt Væsen. Dette tabte sig heller ikke i de følgende Aar. 1498 kom han vel til Magdeburg for at besøge Skolen

*) Man viser endnu i Eisleben hans Daab og Prædikestolen, fra hvilken han siden har prædiket.

der, men maatte erhverve sig sit Brød ved Syngen for Husene. Endelig tog en godmodig Kone ham til sig, og nu kunde han, uforstyrret af Næringssorger lære noget i Roe og arbeide for sig selv. 1501 gik han paa Universitetet i Erfurt. Her saae han første Gang en fuldstændig Bibel i den latinske Oversættelse. "Jeg troede," skriver han, "der ei vare flere Evangelier og Epistler, end der fandtes i Postillerne. Endelig fandt jeg og paa Liberiet (Bibliotheket) i Erfurt en Bibel, som jeg læste med største Forundring." — Hans Fader vilde, at han skulde studere Retten; men dertil havde han slet ingen Tilbøielighed: han var bange for det urolige Liv, som dette Studium medførte. Frygtsom ved sin strænge Opdragelse yndede han Eensomhed og sin Læsestue, og lidt efter lidt opkom hos ham mørke ængstelige Tanker. Fuld af disse gik han engang i Aaret 1505 og spadserede paa Marken med sin Ven Alexius, da pludseligt et Uveir trak sammen og en Lynstraale dræbte hans Ven ved hans Side. Paa den første Skræk herover fulgte en dyb Melankolie. Om Natten efter den 17de Juli forlod han sin Bolig, gik til Au-

gustinerklosteret i Erfurt og lod sig optage som Munk. Hans gamle Fader blev dybt nedslaget ved Efterretning herom, og berøvede ham fra den Tid al Understøttelse.

I Klosterets Eensomhed fandt han, som man let kan tænke, ingen Opmuntring: han hensank i en stedse dybere Tungsindighed; thi her paalagde man ham de ringeste Arbeider, at aabne og lukke Kirkedørene, stille Klosteruhret, løbe med Tiggerposen omkring paa Gaderne o. s. v. Hans Inderste oprørtes mod de unaturlige Løfter, han havde aflagt; og denne Følelse af Utilfredshed holdt han for en dødelig Synd. Derfor læste han flittigt i Bibelen og andre theologiske Skrifter. — Forgjeves søgte hans Venner at adsprede og opmuntre ham; engang spærrede han sig endog flere Dage inde i sin Celle, og var udentvivl der død af Hunger, hvis ei en tro Ven havde opbrækket Døren, og havde vækket den Ulykkelige af sin Afmagt ved Musik *), som han yndede fremfor Alt.

*) Han paastod, Musiken var næst Theologien den herligste Kunst, og styrkede ofte meer end Spise og Drikke. Han havde selv componeret meget.

Af denne mørke, fortærende Sindsstemning, hvorved han blev mager og bleg, udrev endelig Klosterets Prior Dr. Staupitz ham. Denne anbefalede Churfyrsten af Sachsen ham til Professor ved det Aar 1502 stiftede Universitet i Wittenberg. Luther drog derhen 1508, men boede og her i Augustiner-Klosterets Celle. Han havde endnu aldrig prædiket, og tiltroede sig formedelst sin Frygtsomhed ei at forsøge det. Staupitz gav ham Mod; Luther prædikede med saa meget Bifald, at han 1509 blev valgt til fast Præst af Menigheden. — Alle disse Udmærkelser formindskede imidlertid ikke hans Beskedenhed: han læste Bibelen saa meget ivrigere, tænkte efter over de store Sandheder, deri indeholdes, og ærede med taknemmeligt Hjerte Gud for hans Skjebnes synderlige Afvexling, som fra en ringe ubekjendt Munk i Erfurt havde ophøiet ham til Professor og Præst i Churfyrstendømmets daværende Hovedstad. Hine tungsindige Tanker forsvandt: et freidigt Mod kom i deres Sted og en urokkelig Tillid til Verdens Bestyrer, der sikkert ei uden vise Hensigter have sat ham i denne Stilling.

1510 blev han med en anden Augustiner sendt til Rom, for at udvirke Tilladelse af Paven, at Munkene i Tilfælde af stor Legemssvaghed mod deres Løfte maatte spise Kjød. Og fordi man i Rom ei kunde frembringe selv den ubetydeligste Bøn med tomme Hænder, gav man ham 10 Dukater for dermed at bestikke Pavens Tjenere. Med en catholsk Christens hele Ærefrygt nærmede han sig den almeen agtede Christi Statholders Bolig, og med den helligste Andagt knælede han paa Peterskirkens Trin. Men til sin høieste Forundring fandt han den største Mangel paa Sædelighed blandt de Geistlige i Italien og hørte i Rom utrolige Fortællinger om Pavens liderlige Levnet. Han sagde ofte siden, at han ikke for tusind Guldgylden vilde havt denne Reise ugjort: thi her lærte han at kjende Pavedommets Tilstand i sin rette Fordærvelse, og han havde maaskee uden denne Reise aldrig vovet det, han siden fuldbragte.

1516 gjennemdrog en Munk, ved Navn Johan Tezel, hele Sachsen, og solgte pavelige Afladsbreve for alle Synder, som man allerede havde begaaet, og som man i Fremtiden kunde begaae; ligeledes kunde man af

ham frikjøbe de Afdødes Sjele af Skjersilden: en Sjel for nogle Mark; thi "naar Pengene klinger i Kassen, springer Sjelen af Skjersilden." Ja endog, naar Een havde forgrebet sig paa Guds Moder, kunde han tilgive det. Han solgte ogsaa Melk- og Smørbreve; og hvo der skaffede sig eet af dem, kunde i Fasten nyde Melk og Smør uden derved at begaae nogen Synd. Dette Afladskræmmerie var vel aldeles ikke nyt, men dog aldrig før drevet med saadan Uforskammethed. Fyrsterne beklagede sig med Uvillie over, at man udplyndrede deres Undersaatter. Og deres Tal var ikke lidet, som indsaae det Ufornuftige i Afladshandelen; kun vilde ingen vove at være den Første, der hævede sin Stemme mod en saa hævdet Overtroe.

Luther, i hvis Sjel den Tanke stedse blev stærkere rodfæstet, at Gud med viis Hensigt havde sat ham i denne Stilling, at han var bestemt til høiere Maal, troede her at burde give det første Exempel paa sin Iver. Han skrev til de fornemste Biskopper og bad dem modsætte sig dette grove Bedrag. Men, da dette ikke frugtede, opslog han om

Aftenen den 31te Octbr. 1517 paa Slots-kirken i Wittenberg 95 Sætninger, hvori han erklærede Aflad for en blot Opfindelse af Paverne, for at faae Penge, og tilbød sig at forsvare disse Sætninger mod enhver, der vilde bestride dem. Ingen fremtraadde: de 95 Sætninger udbredede sig meget mere med en utrolig Hurtighed over hele Tydsk-land, bleve utallige Gange trykte, afskrevne og oversatte, thi de vare oprindeligen paa Latin, og enhver beundrede den Mand, der havde havt Mod til at fremsætte Sligt of-fentligt. Følgende Sted af hans Skrifter kan tjene til Beviis, med hvor megen Fri-modighed han vovede Alt for hvad der var Pligt: "Hvo der vil begynde noget Godt, han see til at udrette det og vove det for den gode Sag, men stole aldeles ikke paa menneskelig Trøst eller Hjelp, og frygte ei for Mennesker eller den hele Verden. Thi dette Vers vil ikke lyve: det er godt at sætte sin Lid til Herren. Jesus Sirach siger i an-det Kapitel: Skuer, kjere Børn! blandt alle Menneskens Slægter, og I ville erfare, at ingen nogensinde blev til Skamme, som satte sin Lid til Herren. Og i den 25de Psalme:

Af alle, som stole paa dig, bliver ingen til Skamme. Men hvo, som ei vil eller tør sætte sin Tillid til Gud, han lade heller være at begynde paa noget, som er guddommeligt og heldbringende, i Tillid til Mennesker. Da jeg først angreb Aflad, og hele Verden opspærrede Øinene og troede det var drevet for høit, kom min Prior og Foresatte til mig, bevæget af det almindelige Skrig, frygtede meget og bad mig, dog ei at beskjemme Ordenen (Augustinernes). Da svarede jeg: kjære Fader, er det ei begyndt i Guds Navn, vil det snart falde, men er det i hans Navn, saa lad det raade. Da taug de og det gaaer end frem og skal om Gud vil gaae saaledes indtil Enden. Amen."

Luthers Venner vare, som vi og kunne see af dette Sted, bange for hans Skyld, og det ei uden Grund. Thi 1518 lod Pave Leo 10de ham fordre til Rom for at staae til Regnskab og Ansvar for sit begyndte Værk. Og tillige erholdt Churfyrste Frederik den Vise af Sachsen Befaling at sende ham fangen til Rom. Churfyrsten yndede Luther, og hele Universitetet, Lærere og Studerende, talte for ham. Man ansøgte

Paven om at lade Sagen afgjøre i Tydsk-land; og saaledes fik Luther Befaling at ind-stille sig i Augsburg for den pavelige Ge-sandt, Cardinal Cajetan. Han gik med urok-ket Mod, uagtet de mange Advarsler, men dog under Beskyttelse af et anstændigt og talrigt Følge, hvorfor Churfyrsten viselig havde sørget. Cajetan spurgte Luther, om han vilde kalde sine Sætninger tilbage? — Paa Øieblikket, svarede Luther, saasnart man gjendriver mig af Bibelen. Til Stri-den er her nu ikke Tid, svarede Cardinalen, og lod Luther gaae med de Ord: Gaae bort og kom ei tilbage, med mindre du vil kalde dine Meninger tilbage. — Paa denne Afviis-ning sendte Luther en Appellation til Paven selv, men reiste i største Iil bort fra Augs-burg, thi Cardinalen gjorde ikke utydelig An-stalter, at lade ham bringe fangen til Rom. Derpaa kom en anden pavelig Gesandt von Miltitz 1519, og greb Sagen an med mere Blidhed; og ham erklærede Luther, at han vilde erkjende og anbefale Kirkens og Pavens Overherredømme, naar man og vilde byde hans indbildte og opblæste Modstandere at holde sig rolige. — Men da denne mildere

Erklæring endnu ei tilfredsstillede Paven; da man lod Prædiker offentlig lære, at det ingen Synd var at slaae en saadan Erkekjetter ihjel; da Paven endnu selv gjorde hemmelige Anstalter, at føre ham fangen til Rom, da forsvarede han og med lige Iver sine Sætninger, forskede selv videre over Pavemagtens Udspring, og kunde hverken finde den grundet i Bibelen eller Kirkefædrenes Skrifter. Denne Opdagelse holdt han aldeles ikke hemmelig, men udbredede den overalt; og bestred især i Leipzig i en 14 Dages Disputats Doktor Eck, som i et eget Skrift søgte at forsvare Pavens Rettigheder. Den almindelige Stemme var for Luther, og Eck udbredede, fuld af Harme, at Luther havde en Djævel i Lommen, som havde styrket ham ved onde Kunster.

Nu kom 1520 en Banbulle mod Luther fra Rom til Tydskland, men virkede ingensteds. Paa mange Steder forbød Øvrigheden at opslaae den; og andre Steder rev Folket den igjen ned; i Leipzig havde Studenterne nær myrdet Doktor Eck, som havde bragt den fra Rom og udbredede den; og i Wittenberg blev den slet ikke bekjendtgjort.

Luther skrev derimod, hans Skrifter bleve ivrigt læste, men opbrændte af Papisterne. Dette ophidsede Luther: han sammenkaldte hele Universitetet den 10de December 1520, om Formiddagen Kl. 9, for Elsterporten i Wittenberg; Studenterne oprettede et Baal, en Magister antændte det, og Luther kastede under alminbelig Jubel Banbullen, den pavelige eller canoniske Ret og Ecks Skrifter i Flammerne, med de bibelske Ord: Den evige Ild fortære dig, fordi du har bedrøvet Herrens Hellige.

Denne Handling vakte almindelig Opsigt. Forgjeves skreg de pavelige Gesandter, forgjeves bøde de Luther store Pengesummer, naar han vilde tilbagekalde og tie; det tydske Bestie, skreve de til Rom, seer hverken paa Penge eller Æresposter. Ligeledes tilintetgjordes deres Anslag at myrde ham. De havde allerede bibragt ham Gift; men Naturen hjalp sig ved stærke Udtømmelser, og det skadede ham intet. — Derimod var det meget fordeelagtigt for Luther, at Churfyrsten af Sachsen erklærede sig offentlig for ham; thi denne stod i stor Anseelse hos alle Rigsfyrster, og var i Aaret 1519 efter Maximi-

lians Død Rigsvikarius (traadde i Keiserens Sted) saa længe ingen Keiser var valgt. De tydske Stænder havde vel udvalgt ham selv, men han havde afslaaet det og havde anbefalet Carl, Konge i Spanien og Erkehertug af Østerrig, til denne Værdighed. Flere tydske Adelsmænd bøde desuden Luther Beskyttelse paa deres Borge. — Modigere herved, opfordrede han nu den hele tydske Nation, at fratage Paven alle med Uret tilvendte Fordele, afskjere ham de uhyre Indtægter, som han drog af den tydske Kirke; tillade Præsterne Ægteskab; ophæve alle Tiggerklostre, og igjen udsone sig med de forurettede Böhmer ved den offentlige Erklæring, at deres Landsmand og Lærer Huß var ligesaa uretfærdigt som troløst bragt paa Baalet. — Disse Grundsætninger udbredede sig snart og bleve fulgte i mange Egne; thi Fyrsterne saae deri et Middel at gjøre sig uafhængige af Paven, og indskrænke den rige, ofte overmodige Geistlighed i deres Lande. Mange Klostre bleve nedrevne, mange Geistlige giftede sig, og Afladskræmmerne bleve overalt haanede. — Da Tezel drog fra Jüterbock (i Thyringen ved Querfurt), hvor

han længe havde opholdt sig, reed en Adelsmand med nogle Folk efter ham, indhentede ham i Skoven og bad ham om et Afladsbrev for tilkommende Synder. Da han havde faaet det, fratog han ham det fulde Pengeskriin, raabte leende, det var den Synd, han vilde begaae, og bragte Skrinet i Triumph til Jüterbock, hvor det endnu gjemmes til Erindring.

Imidlertid var den til Keiser valgte Carl 5te kommen til Tydskland, og havde sammenkaldt Rigets Fyrster til Worms 1521. Til denne Forsamling kom og en pavelig Legat, for at paatale de lutherske Kjetterier. Med Forbauselse havde han bemærket den Begeistring, som herskede overalt for Luther og den usædvanlig fiendtlige Stemning mod Paven og Geistligheden. Han talte derfor med levende Harme mod den nye Lære; og man fattede den Beslutning, at indstævne Luther, for offentligt at fordre ham til Regnskab. Churfyrsten af Sachsen villigede ei heri, før Keiseren havde tilstaaet ham frit Leide og lovet en fuldkommen sikker Tilbagereise. Nu tiltraadde Luther frimodig Reisen, skjønt saa udmattet af en Feber, at han næsten blev

liggende underveis. Hans Vandring fra Wittenberg til Worms lignede et Triumphtog, saaledes trængte Folket sig til for at see ham. Dog advarede skrækkende Rygter og troe Venner ham for at komme ind i Staden. Men han svarede: "Var der og saa mange Djævle i Worms, som Tagstene paa Husene, skal jeg dog komme!" Folkets Sammenstimlen ved hans Ankomst til Worms den 16de April var uhyre; og da han den følgende Dag førtes for Rigsforsamlingen, maatte man, for at komme frem med ham, krybe igjennem Haver og Huse. Han blev tilspurgt, om han vilde tilbagekalde sin Lære. Undseelig for den store og glimrende Forsamling, udbad han sig Tid at betænke sig. Man bestilte ham til den næste Dag. Styrket ved sine Venners, især hans Churfyrstes og Landgreven af Hessens Opmuntringer, besvarede han de forelagde Spørgsmaal med største Fatning; og sagde til Slutning i en værdig Tone: Eftersom man forlanger et ligefremt, enfoldigt Svar af mig; saa vil jeg give et, som hverken har Horn eller Tænder. Jeg troer hverken Paven eller hans Forsamlinger (Concilier); thi begge

have ofte nok taget Feil og modsagt sig selv. Jeg kan og vil derfor ei gjenkalde, med mindre man overbeviser mig af den hellige Skrift; thi det er ei raadeligt at foretage sig noget imod sin Samvittighed. Her staaer jeg, jeg kan ikke andet. Gud hjelpe mig! Amen. — Churfyrst Frederik glædede sig over denne Fatning og sagde, da han kom ud af Forsamlingen: Hvor smukt har Pater Martin talt for Keiseren og Riget; han havde Mod nok, maaskee for meget. — Man lod derpaa Luther vide, han kunde reise; dog blev han fire Uger efter erklæret i Achten som Kjetter og for at have mistet alle sine borgerlige Rettigheder; enhver, som husede ham, skulde have samme Skjebne.

Imidlertid var Luther alerede bragt i Sikkerhed. Da han den 4de Mai reiste fra sin Fædrenebye Möre for at vende tilbage til Wittenberg, blev Vognen i Nærheden af Slottet Altenstein pludselig anholdt af fem forklædte Ryttere, som toge Luther ud, satte ham paa en Hest, jagede med ham ind i Skoven og bragte ham paa det faste Bjergslot Wartburg, som ligger midt i Skoven,

een Miil fra Eisenach. Her fik han et Værelse, forsynet med alle Beqvemmeligheder, endog med Bøger og Skrivematerialier; og i Nabolauget ansaaes han for en statsfangen Adelsmand. Derfor maatte han og bære Ridderdragt, og lade sit Skjeg voxe, som Brug var blandt Krigsfolk. Alt dette havde hans Beskytter Churfyrsten af Sachsen foranstaltet for at unddrage ham sine Fienders Efterstræbelser. Disse troede en Tidlang han var død, men snart fik de af nye Skrifter, han udgav, at vide, han endnu levede, men hvor, kunde ingen erfare.

I denne Eensomhed vaagnede igjen hos Luther hans tidligere Aars tungsindige Tanker, og han troede Djevelen forfulgte ham for hans troe Arbeide i Guds Ord. Denne Indbildning gjorde ham saa urolig, at han ved den mindste Raslen, han hørte, bildte sig ind Djevelen vilde gjøre ham Fortred. Engang, fortæller man, bildte han sig ind at see Djevelen ved Vinduesvæggen og kastede Blækhornet efter ham. Endnu viser man Reisende Pletter af dette Blæk i Værelset, hvor Luther sad fangen.

Da Luther imidlertid hørte, at man i

hans Navn foretog sig mangehaande Uskik i Wittenberg, kastede Helgenbillederne voldsomt ud af Kirkerne og ødelagde Altere og Skriftestole; viste han sig uformodentligt i Wittenberg i Marts 1522 og bragte ved kraftfulde Prædikener Alt i sin Orden. — Den over Luther forkyndte Acht var imidlertid glemt; i Sachsen og Hessen blev efter Luthers Exempel Gudstjenesten indrettet paa Tydsk, Messerne afskaffedes og Klostrene ophævedes. 1523 udkom en af Luther oversat fuldstændig Bibel og blev med Begjerlighed kjøbt og læst. Da imidlertid Keiser Carl og hans Broder Ferdinand syntes den nye Lære ugunstige, ja endog arbeidede paa at faae Wormser Achtserklæringen bragt i Kraft mod Luther, forbandt Tydsklands lutherskfindede Fyrster sig med hinanden i Torgau for at bistaae hverandre troligen i Religionssager mod ethvert Angreb.

Allerede 1524 havde Luther aflagt sin Augustinerdragt, og bar fra den Tid en ordentlig Kjole. Sædvanligt forærede Churfyrsten ham Tøiet dertil, almindelig sort, som dengang var Hoffarve; og, da hans Lærlinge gjerne efterlignede ham i de mindste

udvortes Egenheder, blev denne Farve saa almindelig indført, at den til vore Tider er bleven de Geistliges Høitidsfarve. — Noget mere paafaldende foretog han sig det følgende Aar 1525: han giftede sig trods alle Pavens Buller. Hans Kone heed Catharina von Bora og havde været Nonne. — 1527 gjorde Luther en Reise igjennem Sachsen med sin Ven Philip Melanchthon *) for at undersøge Kir-

*) Melanchton, egentlig Schwarzerd, var Lærer i det græske og latinske Sprog i Wittenberg, en meget lærd, men tillige yderst blid og beskeden Mand. Luther tilstod selv, at Melanchton vidste meer end han og betjente sig ofte af denne sin mere indsigtsfulde Vens Raad. Da Luther reiste til Worms forlod han ham med de Ord: hvis mine Fiender myrde mig og jeg ei kommer igjen, saa besværger jeg dig, kjære Broder! lad ei af at lære og blive fast i Sandheden. Arbeide imidlertid ogsaa for mig mens jeg ei kan være her. Du kan gjøre det endnu bedre end jeg; derfor er det ei saa meget tabt i mig; du bliver dog tilbage. I dig har Herren en endnu mere lærd Stridsmand. — Dog havde Melanchton alene ei bragt Reformationens store Værk istand, thi han var yderst samvittighedsfuld og ængstelig. — Ach, skriver han engang, naar man blot ei vilde bortkalde mig fra min Høresal og lade mig arbeide ufor-

ker og Skoler. Her fandt de Læererne ligesaa uvidende, som Folket: hele Gudstjenesten bestod i at fremplappre uforstaaelige Bønneformularer. "Det er uforsvarligt," skrev Melanchthon, "at man hidtil har ladet de arme Mennesker i saa stor Uvidenhed og Dumhed. Mit Hjerte bløder, naar jeg skuer denne Jammer. Jeg gaaer ofte til Side, naar vi ere færdige med Undersøgelsen paa ét Sted, for at give min Smerte Luft i Taarer. Og hvo vilde ei klage, som seer, hvorledes Menneskers Anlæg saa aldeles forsømmes, og Aanden, som kan lære og fatte saa meget, ikke engang veed noget om sin Herre og Skaber." — Da denne møisommelige Forretning var endt, fremsatte Luther 1528, for at lette Arbeidet for Lærerne, Hovedsætningerne af sin Lære i Spørgsmaal og Svar. Dette er den berømte Luthers Cathechismus. Et kort Udtog deraf, som han kaldte den lille Cathechismus, bestemte han for Børn.

Da imidlertid Tydsklands catholske Fyrster vedbleve at skrige mod den nye kjetterske

styrret til Ungdommens Bedste. Det er min Fred og Glæde. Til andre Ting er jeg for blød og uskikket.

Lære, blev en Rigsforsamling holdt i Speier 1529 for at bilægge Stridighederne. Her tilstod man de lutherske Fyrster at beholde deres nye Lære, men ei afskaffe Messen og andre catholske Skikke og ingen meer antage til den nye Lære. Imod disse Indskrænkelser overrakte Lutheranerne en Protestation, af hvilken de siden have faaet Navnet Protestanter.

Derpaa holdtes en nye Forsamling i Augsburg 1530, hvor Keiser Carl selv indfandt sig. Her overgave Lutheranerne et Skrift, der var forfattet af Melanchthon og indeholdt i Korthed Lutheranernes Troesbekjendelse: det kaldes sædvanligt den augsburgske Confession; thi det latinske Confessio betyder Bekjendelse. Catholikerne fandt deri blot Kjetterier; Protestanterne forlode Forsamlingen og nu blev det lutherske Kjetterie fordømt i de stærkeste Udtryk, og sammes videre Udbredelse forbudet under de haardeste Straffe. Derimod forbandt de lutherske Fyrster sig i Schmalkalden *) den 22de De-

*) Schmalkalden laae i Grevskabet Henneberg, sydvestlig fra Erfurt ved Werra.

cember 1530 i Nødsfald med væbnet Haand at forsvare deres Religionsfrihed. Men, da Keiser Carl var udsat for Tyrkernes Indfald i Ungarn og Østerrig, og de endog havde beleiret Wien, og han tillige var indviklet i bestandige Krige med Frants den Første af Frankrig, saae han sig imod sin Villie nødt til i Aaret 1532 at tilstaae Protestanterne adskillige Fordringer for at faae Hjelp af dem imod Tyrkerne. Dette benyttede de fortræffeligt: flere Klostre bleve stedse inddragne, og deres Forbund forøgedes, skjønt den første Enighed ei længer herskede mellem Medlemmerne; Keiseren søgte især at gjøre begge Høvdinge, Fyrsterne af Sachsen og Hessen, mistroiske imod hinanden. Selv mange af de østerrigske Undersaatter antoge den nye Lære, og 1540 syntes det, som der om 20 Aar ei vilde være een eneste Catholik tilbage i Tydskland. Carl og Ferdinand, saa utilfreds de og vare med Protestantismens hurtige Fremskridt, kunde intet gjøre imod den, thi udvortes Fiender truede stedse deres Stater paa nye. For at erholde Hjelp mod Tyrkerne maatte de 1543 tilstaae Protestanterne paa 5 Aar i det mindste frie Reli-

gionsøvelse og sikker Fred: da først vilde de hjelpe. Saaledes vare i Grunden de vantroe, mahumedanske Tyrker, dog uden at tænke derpaa, de ivrigste Befordrere af Protestantismen. Hemmelig arbeidede imidlertid Keiseren, ophidset af Paven, paa at tugte de gjenstridige Protestanter, og Uenigheder mellem dem selv lettede dette Forehavende meget.

Saa længe Luther levede vedvarede dog Freden. — I de sidste 20 Aar af hans Liv leed han meget af Steensmærter og Svimmel. Dog arbeidede han med samme Iver ofte over sine Kræfter: han maatte mangengang efter halv fuldendt Prædiken forlade Prædikestolen. Han holdt disse Lidelser for Djevelens Anfægtninger, og bekjæmpede dem ved Bøn og fast Tillid til Gud. Med den Vending, Reformationen tog, var han tilsidst ei tilfreds; thi Fyrsterne vare ham for ubestemte og Melanchthon for blid og eftergivende. Det er ustridigen sandt, havde Fyrsterne standhaftig forenet sig, kunde de ved Rigets den Tid betrængte Tilstand have vundet mere, og maaskee derved forebygget de blodige Krige, som siden udbrød mellem Protestanter og Catholiker. Men Luther var un-

dertiden meget heftig og haard: havde man ladet ham handle efter sin Villie, havde han let ved sin Heftighed kunnet fordærve Alt, som han og derved berøvede sin Lære mange Venner, ja stødte dem tilbage fra den. Saaledes skrev han noget haardt til Kong Henrik den 8de af Engelland, som bestred nogle af hans Lærdomme, og forbittrede ham saaledes, at han blev en ivrig Fiende af den lutherske Lære, og, at der siden i Engelland udviklede sig en egen Kirke, der ei er enten luthersk eller catholsk, men staaer tildeels midt imellem begge. Den har beholdt mange af Catholikernes udvortes Indretninger, som Biskopper, Messekjoler; men erkjender ei Paven for Overhoved. Den kaldes til Forskjel den engelske eller biskoppelige Kirke. — Endnu mere ublid var hans Opførsel mod den schweizerske Reformator Zwingli.

Ogsaa i dette Hyrdeland viste sig 1518 en Afladskræmmer. Han kom til Zürich, men her bevirkede Zwingli ved sine Prædikener at han ei havde den ringeste Afsætning; og paa Schweizernes almindelige Bøn maatte Leo den 10de kalde sin Udsendte tilbage. Flere pavelige Misbrug bleve nu afskaffede; Messen

ophævedes saavelsom den Ærbødighed, man viste Helgenbilleder. Man begyndte at prædike Tydsk og tillod Nonnerne at gifte sig, og 1524 indlod Zwingli sig selv i Ægteskab. Triumpherende ligesom i Tydskland udbredede den nye Lære sig i Schweiz, og vakte, som man let kan tænke sig, en heftig Modstræben af Catholikerne, men forgjeves: man maatte næsten i alle Cantoner tillade, at enhver bekjendte sig til den Religion, han holdt for den sande. Zwingli arbeidede saaledes til samme Maal, som Luther. Han agtede ogsaa den tydske Reformator meget, elskede ham som sin Broder, og Luther — stødte ham fra sig. De bleve uenige over Forklaringen af et Bibelsted (1 Cor. 11, 24. 25). Landgreven af Hessen, som gjerne vilde forlige dem, for at deres Tilhængere kunde gjøre fælleds Sag mod Papismen, foranstaltede 1529 en Sammenkomst til Marburg mellem disse to mærkelige Mænd. Uagtet Enhver tilsidst blev ved sin Mening, lovede de dog hinanden ved Afskeden gjensidigt Venskab. Men Luther holdt dette Løfte kun lidet: han skrev bittert imod Zwingli og forekastede ham blandt andet, at han tilstod Hedningene kunde blive

falige, hvilket Luther paa et andet Sted selv antager. Saaledes skildte Zwinglis Tilhængere sig fra Lutheranerne, og dannede et eget Religionsselskab, som vi almindelig kalde Reformerte eller og Calvinister af Johan Calvin, der ivrigen udbredede den i Genf og gjorde nogle Forandringer i Zwinglis Lære. De ere forskjellige fra Lutheranerne i det Udvortes deri, at de slet ingen Prydelse taale i deres Kirker, ingen Billeder have, og at de ved Alterens Sakramente bruge simpelt Brød istedet for Lutheranerne have Oblater.

I Januar 1546, altsaa midt om Vinteren, reiste Luther, skjønt syg, til Eisleben for at bilægge en Stridighed mellem Churfyrsten af Sachsen og Greverne af Mansfeld. Saa svag han var, prædikede han dog der fire Gange, sidste Gang den 14de Februar. Onsdagen den 17de Februar var han saa mat, at han ei kunde gaae ud. Han bad meget og underholdt sig med sine Venner. Engang traadte han eftertænksom til Vinduet og sagde: Jeg er fød her i Eisleben, hvad om jeg og skulle døe her? — Han gik dog ned i den store Stue til Aftensmaden. Han talte meget om Døden og om at sees

igjen, og gik snart igjen op paa sit Kammer. Her begyndte han at klage, at han følte sig beklemt for Brystet. Strax sendte man Bud efter Hjelp: hans Venner bleve før at vaage hos ham om Natten. Efter Klokken 9 sagde han: Jeg haaber, det vilde blive bedre, hvis jeg kunde sove en halv Times Tid. Han slumrede ind, medens hans Venner og to Sønner sad ængstelige og tause ved hans Løibænk. Klokken 10 vaagnede han og sagde rørt: See, sidde I endnu oppe? Ville I ei gaae til Sengs? De afsloge det og bragte ham ind i hans Kammer, hvor hans Seng allerede var varmet. I det han gik til Sengs gav han alle Haanden og sagde: Beder til vor Herre Gud for hans Evangelium, at det maae gaae vel; thi den slemme Pave fortørnes haardt derimod. — Med svært Aandedrag sov han ind, men vaagnede allerede igjen Kl. 1 og bad sin Tjener at varme Værelset. Det var allerede skeet. Da gik han endnu uden Hjelp omkring i Kammeret, men klagede meget over Beklemmelse, og bad meget. Endnu gik han nogle Gange op og ned, satte sig saa paa sin Løibænk og lod sig rive med varme Klæ-

der. Alle Husets Folk kom op til ham, selv Grev Albrecht af Mansfeld og hans Gemalinde, som medbragte styrkende Draaber. Luther klagede stedse heftigere over Brystsmerter og stor Angest og bad tre Gange efter hinanden: Fader, i dine Hænder befaler jeg min Aand; du har forløst mig, du trofaste Gud! Derpaa lukkede han Øinene og blev stille. Grevinden vedblev at stryge hans Puls med balsamiske Vande, og hans andre Venner rev og varmede ham; og Een af dem tilspurgte ham: Ærværdige Fader, vil I døe paa Læren om Christo, som I har prædiket den? Med tydelig Stemme svarede Luther: Ja! vendte sig paa den høire Side og sov saa sødt hen, at de Omstaaende troede han kun slumrede. Først da man holdt Lyset til hans Ansigt, følte paa Hænder og Fødder og kaldte paa ham uden Svar, mærkede man han var død. Han døde i sit 63 Aar mellem Kl. 2 og 3 om Morgenen den 18 Februar 1546. Man viser endnu det Huus i Eisleben, hvor han døde.

Churfyrsten sendte paa Efterretningen om Luthers Død strax Befaling, at bringe Luthers Lig til Wittenberg. Fredagen den

19 Februar blev han bragt til Kirken i Eisleben, hvor man holdt ham en Ligtale; og Løverdagen den 20 blev Ligkisten ført under stort Følge til Halle. Paa Veien derhen blev i alle Landsbyer ringet med Klokkerne, og Mænd, Qvinder og Børn forenede dem klagende med Liigfølget. Om Aftenen Kl. 5 nærmede Liigtoget sig Halle, hvis Indbyggere gik det langtfra imøde, medens Magistraten, Geistligheden og Skolen drog ud i et formeligt Optog. Broer og Gader vare saa fulde af Mennesker, at Processionen tidt maatte holde stille. Først henimod Kl. 7 blev Kisten nedsat i Kirken, hvor den blev staaende Natten over under Opsigt af en Borgervagt. En Kunstner tog et Voxaftryk af den Dødes Ansigt. Det derefter forfærdigede Billede er endnu at see paa Mariebibliotheket i Halle. Den følgende Dag gik Toget videre til Wittenberg, hvor det ankom den 22 Februar. Indtoget gjennem Elsterporten var ligesaa høitideligt som rørende. Et stort Antal Grever og Herrer til Hest, hele Universitetet og Magistraten droge foran og bag efter Liigvognen; og efter dem fulgte den hele Hob af de for deres Lærer sørgende Borgere

med Qvinder og Børn. Aldrig er maaskee en heel Stad bragt til en saa almindelig og dyb Sorg. Efter en lang Liigprædiken blev Kisten hensat i den af Churfyrsten anviste Grav i Slotskirken, hvor man endnu kan læse hans Gravskrift paa en Messingplade.

Om Reformationens Indførelse i Danmark.

Ogsaa vort Fædreland havde i den katholske Tid gyldig Grund til at ønske en Forandring i Kirkens Styrelse og Lære. Vel en Trediedeel af Landet var i Geistlighedens Hænder, især naar Herreklostrenes Besiddelser iberegnes; altsaa stod og omtrent en Trediedeel af Folket under dens umiddelbare Herredømme. Konger og Private skjænkede, til deres Sjæles Frelse, Kirkerne store Midler. Og ogsaa paa andre Maader vidste Geistligheden at tilvende sig ei alene Godser og Gaarde, men ogsaa Slotte og Fæstninger. Erkebispen i Lund besad, foruden store Godser i Sjelland og Fyen, 32 Læn og Herregaarde i Skaane, samt Hammerhuus Slot paa Bornholm; og midt i det trettende Aarhundrede beregnedes hans Indkomster til 8000 Guldgylden

aarlig, en, især da, høist betydelig Sum. Roeskilde Bispestol eiede, foruden Ralsvig og Grevskabet Stryg paa Rygen, nogle og tredive Godser og Gaarde i Fyen og Sjelland, og paa den sidstnævnte Øe vel en Trediedeel af alt Jordegods. Odense Bisp havde Taasinge og ti andre Godser i Fyen, Lolland og Falster m. v. Nogle rige Godser indbefattede hele Amter, andre ere nu Grevskaber. Hertil kom Tienden, hvis Betydelighed sees af, at den Trediedeel af den ene Bispetiende, skjønt meget formindsket, udgjør alle Kongetiender i Danmark.

Ogsaa Paverne havde herfra betydelige Indkomster. Deres Legater eller Hidsendte samlede snart Bidrag til det hellige Lands Befrielse fra Tyrkerne, snart Penge til Løskjøbning fra den Pligt at drage i Korstog, snart Tiender, paalagte under Paaskud af Krige imod Kjætterne, snart Betaling for Aflad, hvortil kom en aarlig Gave til Apostelen Peter, hvorom dog siden Midten af det fjortende Aarhundrede alle Efterretninger forsvinde.

Efter at det saa vigtige Forbud imod Præsters Ægteskab var blevet vedtaget i Mo-

... Erik, Aar 1222, udsprang fra Ro-
... Bele 1256 en Konstitution, hvorved
... Vælde i Danmark naaede sin
... Magt, og Rigets Banstyrelse dreves
... Yderste. Ifølge den skulde hver, endog
... fandtynligen, med Kongens Villie og
... imod en Bisp udøvet Voldsomhed
... med vedkommende Provindsers, ja
... hele Rigets Bandlysning — og denne For-
... holdsregel blev kort derpaa udført; da Kong
Christopher den Første havde maattet fængsle
Bisperne, lagde tvende Undvegne hele Riget
under Interdikt, hvilket vedvarede 17 Aar ind
under den følgende Konge. Bisperne holdt
sammen og udøvede ofte til Statens Meen
de samme Rettigheder, som de store verdslige
Lehnsmænd besad. Bisp Eskild af Roes-
kilde fordrev endog i Spidsen for et Oprør
imod Kong Erik Edmund, denne fra Sjel-
land, og ikke alene slap han, da Kongen var
vendt seierrig tilbage, med en ubetydelig Pen-
gemulkt, men ... endog den følgende
Konge ... til at erkjende ham for
... tredie Konge, Svend
... Fiender Eskild havde staaet
... maatte søge at vinde ham
...

med Hammerhuus Slot, en stor Deel af Bornholm og et Herred i Skaane. Endelig vovede han, som Tilhænger af Pav Alexander den Tredie, at bandsætte alle Modpaven Victors Tilhængere, deriblandt Valdemar den Fjerde, og vandt endog Seier, saa at Kongen maatte slutte Fred med ham. Stat og Kirke vare nu vel en Tidlang i god Forstaaelse. Men da Geistligheden blev Kongerne stedse mere overmægtig, hvorover nogle blandt disse søgte at sætte Grændser for dens Magt, opkom idelig indenlandske Krige, hvilke næsten bestandig faldt ud til Præstevældens Fordeel. Og end farligere var Kongernes Stilling, da Geistligheden saa godt som altid tog Adelens Partie imod dem i opstaaende Feider. Selv en pavelig Legats Befaling kunde ikke formaae Erkebisp Grand til at lyse Erik Glippings Mordere i Band. Og da Grand var undsluppen af det Fængsel, hvori Kongen havde kastet ham, indstævnede han denne for Paven; hans Beskyldninger gik ud paa, at Kongen og hans Fader havde til stor Skade for Rigets Indvaanere myntet slette Penge; at Kongens Embedsmænd reve Tiender og Kirkegods til sig, daglig

det i Slesvig, Aar 1222, udsprang fra Mødet i Veile 1256 en Konstitution, hvorved Geistlighedens Vælde i Danmark naaede sin høieste Magt, og Rigets Bestyrelse dreves til det Yderste. Ifølge den skulde hver, endog blot sandsynligen, med Kongens Villie og Vidende imod en Biskop udøvet Voldsomhed straffes med vedkommende Provindsers, ja hele Rigets Bandlysning — og denne Forholdsregel blev kort derpaa udført; da Kong Christopher den Første havde maattet fængsle Bisperne, lagde tvende Undvegne hele Riget under Interdikt, hvilket vedvarede 17 Aar ind under den følgende Konge. Bisperne holdt sammen og udøvede ofte til Statens Meen de samme Rettigheder, som de store verdslige Læhnsmænd besad. Biskop Eskild af Roeskilde fordrev endog i Spidsen for et Opreer imod Kong Erik Edmund, denne fra Sjelland, og ikke alene slap han, da Kongen var vendt seierrig tilbage, med en ubetydelig Pengemulkt, men han tvang endog den følgende Konge, Erik Lam, til at erkjende ham for Erkebisp i Lund. En tredie Konge, Svend Grathe, med hvis Fiender Eskild havde staaet i Underhandling, maatte søge at vinde ham

med Hammerhuus Slot, en stor Deel af Bornholm og et Herred i Skaane. Endelig vovede han, som Tilhænger af Pav Alexander den Tredie, at bandsætte alle Modpaven Victors Tilhængere, deriblandt Valdemar den Fjerde, og vandt endog Seier, saa at Kongen maatte slutte Fred med ham. Stat og Kirke vare nu vel en Tidlang i god Forstaaelse. Men da Geistligheden blev Kongerne stedse mere overmægtig, hvorover nogle blandt disse søgte at sætte Grændser for dens Magt, opkom idelig indenlandske Krige, hvilke næsten bestandig faldt ud til Præstevældens Fordeel. Og end farligere var Kongernes Stilling, da Geistligheden saa godt som altid tog Adelens Partie imod dem i opstaaende Feider. Selv en pavelig Legats Befaling kunde ikke formaae Erkebisp Grand til at lyse Erik Glippings Mordere i Band. Og da Grand var undsluppen af det Fængsel, hvori Kongen havde kastet ham, indstævnede han denne for Paven; hans Beskyldninger gik ud paa, at Kongen og hans Fader havde til stor Skade for Rigets Indvaanere myntet slette Penge; at Kongens Embedsmænd reve Tiender og Kirkegods til sig, daglig

krænkede Kirkefriheden, foragtede Kirketugten, svækkede Jurisdiktionen, forgrebe sig paa Geistlighedens Personer, skjøde slette og uværdige Folk ind i Præsteembederne, at Kongen og hans Medhjelpere havde bragt Riget under Interdikt og ikke vilde holde det, men overalt, til den apostoliske Stols Forhaanelse, til Lunde Kirkes største Skade, og til almindelig Forargelse, tvang Geistlige og Lægfolk til at lade Interdiktet uændset, og at holde og besøge offentlig Gudstjeneste. Og paa Grund heraf forlangte Erkebispen, at Paven vilde sørge for en alvorlig Reformasion af Danmarks Stat og Kirke, og imod forskyldt Revselse tugte Kongen for hans mange Forbrydelser, paa det baade han og andre kunde afskrækkes fra slige Foretagender, om ikke af Kjerlighed til Gud og Omhu for egen Salighed, saa dog af Frygt for Straf. Erkebispen vandt ogsaa Sagen, saa Interdiktet skulde vedvare indtil han og hans Kirke havde faaet Erstatning. Og ved en til Danmark udsendt pavelig Legat fik Bisperne her Befaling, nu at fuldbyrde Dommen, ifølge hvoraf i fem Aar ingen offentlig Gudstjeneste holdtes i Landet. Kongen selv truedes med Af-

sættelse fra sin Værdighed og med haard personlig Band, og maatte modtage den Kjendelse, at, da Kongen ei vilde adlyde Pavens Dom, kunde Erkebispen gjøre sig selv betalt, hvorhos der indtil denne var tilfredsstillet, skulde lægges Beslag paa Staden Lund og paa alle kongelige Domæner, Halland undtaget, saavelsom paa en Trediedeel af Mynten. Og Kongen maatte omsider give efter, førend Interdiktet blev ophævet, hvilket skete Aar 1303. Senere tabte vel Bandstraalen noget af sin Kraft, men Kong Christopher den Anden maatte før sin Thronbestigelse underskrive en Haandfæstning, hvori Geistligheden befriede sig fra Skat, verdslig Jurisdiksion og enhver offentlig Byrde, lod sine Forrettigheder bekræfte, og betingede sig at ingen Krig maatte begyndes uden Prælaternes og Herrernes Samtykke. Som Lænsmænd forlænede Bisperne Andre og oppebare Bøder, selv af Adelige, udøvede ikke blot Jurisdiksion i geistlige Sager, men og et Slags Birkerettighed over deres verdslige Vasaller. Som Lænsmænd besad De Regalier, førte Titelen af Guds Naade, sloge Mynt o. s. v. Nogle udøvede endog Forstrandsret, og Pri-

maten i Lund gav Adelsbrev. Endelig toge Bisperne, som øverste Lemmer i Rigensraad, Deel i alle Rigets Sager, især i Kongevalget. Erkebiskoppen var den første Mand efter Kongen. Hans, saavelsom Bispernes Pragt var fyrstelig. Ofte satte Kapitlerne Bisköpper tvertimod Kongens Villie. I Almindelighed maatte Kongerne være glade naar Bisperne kun endnu modtoge Belæningen paa sædvanlig Maade, ved Ring og Stav. Og Dronning Margrethe maatte 1464 give Kapitlerne Forsikkring om at ingen Fremmed skulde som Biskop paatvinges dem. Alt sjeldnere vare iøvrigt de Tilfælde blevne, da blot personlig Fortjeneste opløftede paa Bispestolen, af hvilken nogle fornemme Familier havde retsom sat sig i udelukkende Besiddelse. Efter Erkebiskop Børges Død besluttede Bisperne endog, at i Fremtiden ingen Uadelig maatte vorde Bisp. Bisperne lode nu som oftest Embedet forrette af Sættebiskopper eller Koadjutorer.

Med Kannikerne var det ikke synderlig bedre bevendt. Hvert Stift havde et talrigt Domkapitel, som bestod af dem; de besad [illegible]e Goder med megen Lænsrettighed, og

tillige andre betydelige Indkomster. De vare Biskoppernes nødvendige Raadgivere, og selv uafhængige af dem; Studering var deres mindste Sorg. Faa droge udenlands og Domskolerne vare for største Delen usle. Da Adelen efterhaanden havde faaet næsten alle Kapitler i sin Magt tog det Onde til. Drenge, som ikke kunde skrive deres Navn, bleve Domherrer. Mange besad fire fem Kanonikater, samt Sæde og Stemme i mere end et Domkapitel.

Ved de anførte Klostre af Geistligheden delede Munkene, især i Herreklostrene, Rigets Fedme. Derhos stode de altid Bisperne og Paverne til Tjeneste og udbredte hos Folket alskøns Overtro. Her vare Benediktinere, Augustinere, Præmonstratensere, Dominikanere, Franciskanere, Karmeliter og Cistercienfere, af hvilke de Sidstnævnte vare de rigeste, ligesom og deres Abbed i Sorø var født Rigsraad, med Rang over de ugeistlige Rigsraader. Samme Værdighed og Rang tilkom Prioren i det af Ordenspræster beboede Johanniterhuus i Antvorskov. De af Konger, Bisper eller Private udstyrede Klostre bleve snart overmaade rige og mægtige. I hver

Stad var der eet, ofte flere, Klostre; de udbredede sig paa Landet; og snege sig ind paa Prædikestolene og i Skriftestolene. — Ogsaa Nonneklostre fandtes her.

Ogsaa benaadedes Abbederne med Regalierne og nøde alle Lænsmændenes Rettigheder. Klostrene eiede ogsaa Stæder. De besad Fristedsret, saa at hvo, der, dømt til Straf, i et Kloster fik Ordensdragten paa, slap med nogle Bøder. Jo nærmere hen ved Reformasionstiden, des mere voxede Klostervæsenets Misbrug. Først efter tre Gange gjentagen Bøn hos Paven, om at denne vilde reformere de udsvævende Franciskanere, fik Christian den Første en Munk hidsendt, men som udrettede saa lidet, at det kom til blodig Strid imellem Munkene indbyrdes, hvilken endtes med at Endeel vedbleve deres tøilesløse Levnet. Sidst i det femtende Aarhundrede dreves for Udsvævelser Benediktinerne fra St. Knuds Klosteret i Odense, og Nonnerne fra St. Nicolai Klosteret i Ribe, hvilket da tilfaldt Angiverne — Johanniterne. Aflads-handelen førtes især af Munkene, som til den Ende havde større og mindre Boder, hvori Aflad blev solgt. Snart bragte frem-

mede Munke, under paveligt Firma, denne ind, snart fik enkelte Ordener og Klostre den i Kommission.

Præsternes Kaar vare ringere end Munkenes, af hvilke de lede alle mulige Indgreb; paa den anden Side bleve de ofte trykkede af Bisperne, under hvilke Munkene ikke stode. Ogsaa maatte Præsterne, for at kunne mætte Prælaternes Gjerrighed, trykke Folket ved den hine tilkommende Fjerdedeel af Tienderne. Ikke blot Geistligheden, men ogsaa dens Bønder vare skattefrie. Den var uafhængig af verdslig Ret. Opdragelsen var yderst forsømt og Videnskaberne aldeles forfaldne. Religionen fattes deels i Messer og flere Skikke, deels i Midler til Forøgelse af Geistlighedens Rigdom og Magt. Foruden Skjørlevnet, navnlig med Nonnerne, tillagdes ogsaa Fylderie Præsterne. Disse løb omkring paa Gaderne i Embedsdragt — bevæbnede, de gik paa Jagt og sad i Kroerne. Simonie var almindelig, og selv Bisperne øvede Forstrandsret. — Kun sieldent yttrede sig Spor til friere Meninger og klarere Kundskaber i Religions-Sager, og ikke forsømte Geistligheden at gjøre Foranstaltninger, for

at sikkre sig; og det danske Hof fandt, især efter at det oldenborgske Huus var kommet paa Thronen, stedse sin Regning ved god Forstaaelse med Paven. Endelig foresatte Christian den Anden sig at indskrænke Geistligheden. Anledningen var, at i samme Aar, som Tezels Afladshandel fremkaldte det første Udbrud af Luthers Vrede, kom hiin Munks Prinsipal, den egentlige pavelige Kommissair, Arcembold til Danmark for at forlange Gaven til Fuldførelse af Peders Kirken i Rom. Tilladelsen til Afladens Falbydelse fik han for 1100 rhinske Gylden, og et heelt Aar havde han i sine Kramboder ved alle Kjøbenhavns Sognekirker Afsætning nok. Men imidlertid forstod han og at indynde sig hos Christian saaledes, at denne overdrog ham Fredsmægling imellem det danske og det svenske Folk. Men snart virkede Sten Sture paa Arcembolds Gjerrighed og Forfængelighed med saameget Held, at han forraadte Christians Hemmeligheder. Opbragt herover inddrog Christian de samlede Afladspenge, lod en Munk, der i Gotland falbød Arcembolds Afladsbreve, straffe paa Livet, forbød at lade Brev eller Bud fra ham slippe ud af Riget, lod den-

nes og hans Broders Sager anholde paa Søen, ja endog Broderen med Følge gjøre til Fanger, og fratage hans fra Sverrig medbragte 20,000 Dukater. De Fangne gav Kongen vel endelig af Føielighed for Paven frie. Da han imidlertid havde villet kræve Arcembold selv til Regnskab for hans Opførsel og Pengekollekter, flygtede han til Rom, hvor dog hans Bevægelser imod Kongen bleve saa godt som frugtesløse. Imidlertid vare Luthers Skrifter ogsaa komne til Kjøbenhavn. En helsingøersk Karmelitermunk, Poul Eliæsen, en Mand af Velkalenhed og Lærdom, Rektor for det 1517 stiftede Karmeliterkloster i Kjøbenhavn, erkjendte deres Værdie; og i hiint Kloster blev for endeel bedre Hoveder end i de ældre Klostere af samme Orden, i Helsingøer og Landskrone, en Samlingsplads, hvor Luther med Bifald læstes.

Endelig havde Christian 2den selv seet hvor megen Skade Geistlighedens Magt anrettede i Riget. Aar 1519 besluttede han at tage Deel i Reformationen, og at begynde med luthersksindede Læreres Indkaldelse. Efter

Christians Morbroder Kurfyrst Frederik af Sachsens Anbefaling kom da Mag. Martin Reinhard hid sidst i December 1520, som Professor i det theologiske Fakultet, og skulde, under kongelig Beskyttelse, prædike alle Søn- og Helligdage til Aftensang, og ellers om Søgnedage, saa tit han vilde; ved hvilken Leilighed han brugte Eliæsen som Tolk for de Tilhørere, der ikke forstode Tydsk. Men nu lykkedes det vel Modpartiet at drage Eliæsen over til sig, hvorover han fik Tilnavnet Vendekaabe. Og nu maatte Reinhard, uden Tolk, holde op at præke. Men da forbød Christian Universitetets Lærere at tale eller skrive imod Luthers Bøger, og sendte Reinhard tilbage til Tydskland for at drage Luther eller i det Ringeste Carlstadt hid ind. Dog, Luthers Bortførelse til Wartburg kom imellem, og Reinhard selv blev i Tydskland; Carlstadt derimod begav sig strax paa Veien til Kjøbenhavn; men denne hæftige mystisksindede Mand reiste snart igjen bort, uden at have udrettet Noget. Derimod fuldbragte indfødte Danske i faa Aar Kirkens og Religionens Forbedring. Imidlertid søgte Christian den Anden, som Lovgi-

ver, at bortrydde Hindringerne for Reformationen, samt ved Geistlighedens Indskrænkning, saavelsom Ungdommens og Almuens Underviisning, at forberede den. Men en stor Deel af hans Planer tilintetgjortes ved Tidernes Urolighed og Kongens Forfatning; han maatte forlige sig med det pavelige Hof. Da traadte Privatmænd frem, iblandt hvilke den danske Kirkes første og fornemste Reformator Hans Tausen allerede i Christian den Andens Tid begyndte at virke. Fød i Fyen, af Bønderfolk, maatte denne Mand, efter at være sat i Odense Kathedralskole, ligesom Luther i Magdeburg og Eisenach, trygle Brødet ved Kor- og Kurrentsang; men ved sin Fremgang i Studeringer banede han sig Vei til at vorde Lærer for Lænsmand Knud Ruds Børn, og kom siden ved dennes Yndest i Johanniterhuset i Antvorskov. Under en Reise i Tydskland nød han, uden at det blev kundbart i Danmark, Luthers og Melanchthons Underviisning, ligesom der paa samme Tid i Wittenberg studerede en Dominikaner fra Aarhuus, Jens Andersen, hvilken og kom tilbage, som ivrig Lutheran. En Sognepræst i Hygum ved Ribe, Thomas Knudsen,

erklærede sig for Luthers Lære, og selv Nonnerne begyndte her, førend i Tydskland, at undvige fra deres Klostere, og det uden at straffes med mere end Arvs Fortabelse. Christian den Anden forlod Riget, og Frederik den Første besteg Thronen. Denne Konge maatte vel i sin Haandfæstning forpligte sig til at forsvare den katholske Lære, og aldrig tilstede nogen Kjætter, Luthers Disciple eller Andre, at prædike eller lære imod den himmelske Gud, den hellige christelige Tro, hellige Fader, Paven, eller romerske Kirke; men hvor de fandtes udi Riget, at lade dem straffe paa Liv og Gods. Men Forpligtelsen stred imod hans Overbeviisning, da han selv bekjendte sig til den evangeliske Lære. Han tillod sig imidlertid i Danmark intet mere end at beskytte Reformatorerne, og efterhaanden skaffe deres Lære borgerlig Tilværelse i Danmark. Men Nasionen selv, især Adel og Borgere i de større Kjøbstæder, fremmede Værket; og nu opstode ogsaa indfødte Lærere. Efter nogen forsigtig Tøven fremtraadte Tausen paa Skjærtorsdag eller Langfredag 1524 paa Klosterkirkens Prædikestoel, med en Udvikling af den Lære, der var

Reformatorernes sikkreste Kjendemærke: Retfærdiggjørelsen af Naade for Christi Skyld, uden Menneskets egen Fortjeneste. Herover opbragt sendte Prioren ham, som i Forviisning, til et andet Ordenshuns i Viborg. Men ogsaa her udbredte han, selv iblandt Borgerne, den nye Lære, hvilket gav Anledning til at Forfølgelse ogsaa der, i 1526, udbrød imod ham. Imidlertid vedtoge vel og Bisperne, paa Herredagen i Kjøbenhavn, at ville med forøget Iver modsætte sig Luthers Kjætterie, samt at hvo der lærte det skulde belægges med Fængsel og andre Straffe; tillige vilde de forbyde de nye farlige Bøger, som dagkig kom ind fra Antwerpen og andre Steder, hvoriblandt, foruden Luthers egne Skrifter, Hans Mikkelsens Oversættelse af det nye Testamente, og de vilde endelig ikke tillade nogen Nyhed, inden et almindeligt Møde havde bragt Alt i Rigtighed. Men dog vovede de ikke at modsætte sig Frederik den Førstes Kroning, uagtet han, da han kom til Kjøbenhavn, havde en evangelisk Geistlig med sig til sin private Gudstjeneste. Han havde alt i Aaret 1524 begyndt at reformere Hertugdømmerne. Nu afskaffede han ved sit

Taffel al Fastemad og Forskjel paa Dagen, i Henseende til Kjødspiser; mange Adelige fulgte hans Exempel. Han befriede Tausen fra Klostertvangen, ved at udnævne ham til sin Kapellan, dog tilladende ham at blive i Viborg, hvis St. Hans Kirke indrømmedes ham til at prædike i. Forgjæves udsendte Bisperne Hyrdebreve til Kjøbstædernes Borgere, forgjæves gjorde Eliæsen Angreb paa Mikkelsens nye Testament. Den offentlige Stemme kunde ikke mere undertrykkes. Fra Jylland udbredte den nye Aand sig til det øvrige Danmark. I Malmøe, dengang dansk, virkede Claus Bötker, bekjendt under Navn af Tondebinder, som Prædikant, Præsterne begyndte at gifte sig. Og paa Herredagen i Odense 1527 bestemtes, at hver Mand skulde have Samvittighedsfrihed, og Ingen kunne kræve den Anden til Regnskab for om han var Luthersk eller Katholsk. Kongen tog de Lutherske, som hidtil ei havde havt fuldkommen Sikkerhed og Leide, i samme Beskyttelse som de Katholske. Ægteskab, hvilket i nogle Aarhundreder var alle Geistlige forbudt, blev dem tilladt. Endelig skulde Bisperne i Fremtiden, naar de først vare valgte af Kapitlerne,

kun hos Kongen søge Konfirmasion. Aaret derpaa indførtes ved Gudstjenesten danske Psalmer i Stedet for de latinske, og Franz Wormersen udgav Davids Psalmer paa dansk, hvorpaa snart fulgte en nye Oversættelse af dem, saavelsom af det nye Testamente, ved Christian Pedersen. Imidlertid var Tausen, 1529, kommen til Kjøbenhavn, som Sognepræst ved Nicolaikirke, og Aaret derpaa samledes i denne Stad en Herredag, paa hvilken de danske evangeliske Geistlige overgave deres Troes-Artikler, 43 i Tallet; den endtes med Kongens og Rigsraadets Tilladelse til dem, fremdeles at prædike Guds Ord, og at Kongen tilsagde begge Religioner Beskyttelse. Vel begyndte nu de katholske Bisper at forfølge de protestantiske Præster. Men da opstod Almuen imod dem, ligesom det og i Kjøbenhavn kom til en formelig Storm imod Helgenbillederne i Fruekirke. Endelig gik det og ud over Munkene, især Tiggermunkene, som nu ikke mere agtedes. Deels forlode de selv deres Klostere, deels fordreves de fra dem. Reformasionens fuldkomne Seir var imidlertid forbeholdt Christian den Tredies Regjering.

Under Mellemriget seirede Katholikerne, paa Herredagen i Kjøbenhavn, 1533; men da Christian den Tredie, udvalgt til Konge, i Aaret 1536 havde erobret det gjenstridige Kjøbenhavn, sammenkaldte han Rigsraaderne; og vedtoges da, at Biskoppernes Magt, saavelsom deres Deeltagelse i Regjeringen skulde ophøre, og deres Gods inddrages under Kronen. Ogsaa erklærede alle Rigsraader, at ville bekjende sig til den lutherske Lære, og, om fornødent, ofre Liv og Gods for Statens og Religionens Bedste. Derpaa toges Bisperne til Fange. Og nu blev en Rigsdag udskreven til Kjøbenhavn, hvor sidst i October samme Aar ikke alene Adel og Borgere, men ogsaa Bondestandens Deputerede indfandt sig, og her blev nu den evangeliske Religion, ved Nasionens eenstemmige Beslutning, Statsreligion. Og vel bleve Bisperne, paa en Ubøielig nær, igjen satte paa frie Fod, da de underkastede sig Kongen, men det meste Kirkegods forlænedes bort til Adel, Geistlighed og Skolelærere. Men til at bringe Kirkevæsenet i vedbørlig Orden kaldtes Dr. Joh. Bugenhagen ind fra Sachsen, og han udrettede fra Sommeren 1537 til

Vaaren 1539 meget. Isærdeleshed virkede han til en ny Indretnig for Universitetet. Ogsaa fik nu Kirken en ny Ordinants, hvorved Grunden blev lagt til den Liturgie og de Indretninger, som den danske Kirke har indtil denne Dag. Bugenhagen viede de nye evangeliske Biskopper eller Superintendenter, hvilke fik, ved Siden Stiftsbefalingsmænd, som skulde deels bestyre det Verdslige i Bispernes forrige Læn, deels med dem have Omsorg for Kirkers, Skolers, Hospitalers og Præsters Indkomster. Franz Wormersen blev Biskop i Lund, men den erkebispelige Titel faldt bort. Peder Palladius fik Roeskilde Bispestoel o. s. v. Først efter nogle Aar blev derimod Tausen Biskop, da Ribe Stifts Geistlighed valgte ham. Efterhaanden forsvandt hver Levning af den katholske Kirke, hvis senere Forsøg paa at vinde Danmark tilbage, stedse have været frugtesløse.

Trykt i Thieles Bogtrykkerie.